

Česa lipega jema u onomastici ča van moremo reć

Uvod

Po definiciji najpoznatijega hrvatskog onomastičara Petra Šimunovića imenoslovlje je ili onomastika znanost o imenima kao jezičnim, izvanjezičnim i kulturnim spomenicima. Na prvi vam se pogled možda predmet njezina proučavanje može učiniti nezanimljivim, no kad vam postane jasno da vam navedena jezikoslovna disciplina može odgovoriti na pitanje čime je uvjetovano vaše ime ili prezime i kojega je jezičnoga postanja te kako je nastalo ime naselja, pokrajine ili države iz koje potječete, ne ćete ostati ravnodušni. Već smo u uvodnim redcima navijestili dvije temeljne skupine imena kojima se onomastika bavi. Prvu skupinu čine imena ljudi ili antroponimi, a antroponimi se dijele na osobna imena, prezimena i nadimke. Drugu pak skupinu čine imena zemljopisnih objekata (primjerice naselja, voda, brda, obradivih površina, šuma itd.), tj. toponimi.

Kako smo se zvali, kako se zovemo i kako ćemo se zvati?

Osobna su imena ujedno najstariji hrvatski spomenici. Prva su zapisana osobna imena hrvatskih narodnih vladara. Sve do prve polovice 10. stoljeća hrvatski su narodni vladari (i Hrvati općenito) nosili gotovo isključivo hrvatska narodna imena, najčešće dvočlana od kojih je većina sadržavala tvorbeni formant *-mir* 'velik, slavan' (npr. *Branimir*, *Krešimir*, *Trpimir*, *Vojnomir*) koji se križao sa starijim tvorbenim formantom *-*měr* 'svijet' (npr. *Gojmer*, *Putimer*, *Črnomer*) ili *-slav* 'slava' (npr. *Braslav*, *Miroslav*, *Radoslav*, *Tomislav*, *Višeslav*). Najstarijemu sloju hrvatskih narodnih imena pripadaju i osobna imena nastala prema nazivima životinja (npr. *Golub*, *Grlica*, *Hlap*, *Vuk*) ili biljaka (*Grab*, *Javor*, *Loza*), ali i neka koja bismo teško danas nadijevali djeci (npr. *Besrama*, *Bezuh*, *Dosro*, *Grdan*, *Hrnjak* 'zecuisti', *Klempe*, *Koljibaba*, *Krivošija*, *Nedostoja*, *Poruga*, *Ukraden*, *Zlojutro*). Ipak, najčešća su u srednjovjekovlju bila osobna imena koja sadržavaju antroponimne osnove *Mil-/Mio-* (*Milislav*, *Miloš*, *Milovan*, *Miodrag*), *Rad-* (npr. *Radomir*, *Radoslav*, *Radovan*) i *Vuk-* (*Vučina*, *Vujana*, *Vuko*). Među prva potvrđena hrvatska narodna imena ubrajaju se i različita osobna imena koja sadržavaju etnonim *Hrvat*. Ona su u srednjovjekovlju potvrđena na povijesnome hrvatskom području od Bara u današnjoj Crnoj Gori do Istre te od Podrinja do Međimurja. Zbog ranoga doticaja s kršćanstvom Hrvati već od 9. stoljeća primaju i kršćanska imena: neka izravno iz grčkoga ili iz grčkoga kao jezika posrednika (npr. *Ivan*, *Josip*, *Mihajlo/Mihovil*, *Tripun*, *Vlaho*), a neka iz grčkoga jezika latinskim posredništvom (npr. *Barbara*, *Bazilije*, *Bartolomej*, *Blaž*, *Gabrijel*). Kršćanska imena kao što su *Džore/Žuro* 'Juraj', *Menko* 'Dominik', *Vrsajko* 'Ursus' ili *Zvan/Žan* 'Ivan' u hrvatski su jezik iz latinskoga ušla romanskim (uglavnom dalmatskim) posredništvom. Kršćanska su imena među Hrvatima prevladala tek u 16. stoljeću nakon što je Katolička Crkva naložila svećenicama da krštenici mogu ponijeti samo kršćanska imena.

Danas je najčešće hrvatsko muško ime Ivan koje po popisu iz 2011. nosi 130 828 Hrvata. Hrvatska je inačica odraz hebrejskoga imena *Jehochánán*, što bi u prijevodu značilo 'Jahve je milostiv'. Zanimljivo je da su Hrvati donedavno u primorskim krajevima nosili i osobno ime *Jovan* koje je ponajčešće odrazom talijanskoga imena *Giovanni* (većina hrvatskih čakavskih govora nema glas *đ*, nego je na njegovu mjestu glas *j*). Osobno je ime *Jovan* sa svojim inačicama među Hrvatima potvrđeno najkasnije u 15. stoljeću u Makarskome primorju, u istočnoj je Hercegovini zabilježeno još u 18. stoljeću, a među hrvatskim grkokatolicima i čakavcima, doduše iznimno rijetko, živi i danas. Među 10 najčešćih muških osobnih imena u Hrvatskoj većina je kršćanskih (*Ivan*, *Josip*, *Marko*, *Stjepan*, *Ivica*, *Ante* i *Nikola*), dva su narodna (*Tomislav*, *Željko*) i jedno strano (*Mario*). Da će u idućih nekoliko

desetljeća doći do određenih promjena u nadijevanju osobnih imena, potvrđuje činjenica da je 2000. – 2011. najčešće osobno ime novorođenčeta u Hrvatskoj bilo Luka. Ono se počelo češće nadijevati tek 1990. – 1999., a među deset najčešćih osobnih imena u prvih 11 godina 21. stoljeća čak je pet kršćanskih imena koja u 20. stoljeću nisu bila među najčešćima (uz osobno ime *Luka* tu su još i *Filip*, *David*, *Petar* i *Matej*), samo su tri „tradicionalna“ kršćanska imena (*Ivan*, *Marko* i *Josip*), jedno strano koje je dubinski kršćansko (*Antonio*) i jedno strano ime motivirano osobnim imenom vladara (*Karlo*). Narodna su imena ispala iz mode te nijedno od njih nije među najčešćima.

Najčešće je žensko ime u Hrvatskoj Marija te ga po popisu iz 2011. nosi 126 646 Hrvatica. Ono se dovodi u vezu s latinskim imenom *Maria* koje potječe od hebrejskoga imena *Miryām* 'opora, trpk'. Treba napomenuti da se na hrvatskome jugu (poglavito u Hercegovini i dalmatinskome zaleđu) navedeno ime rijetko nadijevalo jer se smatralo da donosi nesreću. Treba napomenuti još i da i danas supostoje istopisna osobna imena *Māra* i *Mára*, od kojih je prvo pokraćena inačica kršćanskoga imena *Margareta*, a drugo pokraćena inačica kršćanskoga imena *Marija*. Među deset najčešćih ženskih imena po popisu iz 2011. najviše je narodnih (*Mirjana*, *Dragica*, *Nada*, *Ljubica* i *Vesna*), četiri su kršćanska (*Marija*, *Ana*, *Ivana* i *Katarina*) te jedno pomodno (*Marina*). U razdoblju 2000. – 2011. dogodile su se korjenite promjene. Nijedno narodno ime više nije među 10 najčešćih, a od „tradicionalnih“ su se kršćanskih imena zadržala tek tri (*Ana*, *Marija* i *Ivana*), četiri imaju dužu tradiciju u hrvatskim stranama (*Lucija*, *Petra*, *Sara* i *Iva*), dva se mogu smatrati hibridnima jer su po postanju strana, ali su bliska hrvatskim tradicionalnim imenima (*Nika*) ili apelativima (*Lana*), a jedno je strano (*Ema*).

Treba napomenuti i kako postoje prostorne razlike poglavito utemeljene na štovanja različitih svetaca. Tako su u Istri razmjerno česta osobna imena *Mauro* i *Mavro* te *Eufemija* i *Fumica*, u Zadru *Krševan* i *Stošija*, Splitu *Duje*, Dubrovniku *Vlaho*, a u Kotoru *Tripun*. U pojedinim hrvatskim krajevima postoje „endemska“ imena kao što je *Liberan* na Pelješcu i Neretvanskoj krajini, *Jenerož* (lat. *Generosius*) na Hvaru te *Bara* i *Barica* u Hrvatskome zagorju i sl. U nekim hrvatskim krajevima također postoje i osobna imena koja bismo danas teško smatrali hrvatskim. Tako je u sjeveroistočnome Popovu u dubrovačkome zaleđu do 1990. bilo posve uobičajeno osobno ime *Sava* koje se dovodi u svezu s kršćanskim imenom *Sebastijan*. Prostorne se razlike očituju i u činjenici da je u južnim hrvatskim krajevima *Matija* najčešće žensko, a u sjevernim muško ime te da osobna imena *Anđa*, *Mara* i *Maša* na jugu češće nose starice, a na sjeveru mlađe potomkinje doseljenika iz južnih krajeva. Našim bi pak predcima vjerojatno neobična bila neka hrvatska suvremena osobna imena kao što su *Alison*, *Atila*, *Cinzia*, *Ea*, *Erol*, *Gzim*, *Ibolya*, *Iv*, *Mentor*, *Miradije* ili *Tabita*.

Kako nas drugi zovu?

Kad je riječ o nadimcima, oni su posebno zanimljivi na srednjodalmatinskim otocima. Osobni se nadimci često dobivaju već u prvim godinama života, u obiteljskome ili prijateljskome krugu te u školi. Često su vrlo maštoviti, ali i okrutni. Tako je zabilježen nadimak *Tri Rieda* 'tri reda' koji je nosila osoba koja je imala nepravilne zube, nadimak *Cokula* ponijela je jedna osoba koja je nosila stare cipele, *Činčilom* je nazvana osoba koja je previše jela itd. Bujna mašta nadjevatelja nadimaka prouzročuje i određene promjene, pa je osoba koju se nazivalo *Šljiva* dobila nadimke *Lozovača* i *Travarica*, potom *Domočo Lozovača*, a kako je dvorječni nadimak ipak bio predugačak, danas je uz temeljni nadimak *Šljiva* u uporabi i najnoviji *Domočo*. Brat je pak dotičnoga dobio nadimak *Pekmez* jer se od šljiva čini marmelada. Rođake pak Mirka i Mikulu koji su nerazdvojni skupno se naziva *Mirkula*, a dvije sestre koje nose osobna imena Sara i Dina nazivaju se zajedničkim imenom *Sardina*. Nadimci su na srednjodalmatinskim otocima jedan od posljednjih prežitaka Mediterana kakav je nekoć bio. Njegovi su stanovnici bili istodobno nježni i okrutni, skloni

pohvalama i podrugljivi, ali nadasve maštoviti. Upravo je zbog maštovitosti nadjevatelja nadimaka moguće druženje jedne mačke i miša (*Močak* je obiteljski nadimak jednoga, a *Miš* osobni nadimak drugoga člana društva) te povijesnoga lika i lika iz crtanoga filma (zajedno često ribare *Hitler* i *Babalu*), zbog njih tuljani plivaju Jadranom (postoji osobni nadimak *Foka*) te pape i svećenici (*Popa* i *Pop*) imaju djecu itd.

Kako Hrvatima naplatiti porez?

Hrvati su prvi među Slavenima ponijeli prezimena. Prva su prezimena među Hrvatima zabilježena koncem 11. i u 12. stoljeću, ponajprije u dalmatinskim gradovima (isprva u Zadru, Trogiru, Splitu, Dubrovniku i Kotoru). Pritom je važno istaknuti da srpska i crnogorska prezimena nastaju tek u 16. stoljeću, i to na hrvatskome povijesnom prostoru, a u Srbiji i Crnoj Gori (osim u Boki kotorskoj) tek koncem 18. stoljeća. Pavlovići, primjerice, iz Dubrovnika i Pavlovići iz Niša ne mogu biti ni u kakvu srodstvu jednostavno zato što se Pavlovići u Dubrovniku spominju od 15. stoljeća kad prezimena u Nišu nije bilo. Naravno da su hrvatska te crnogorska i srpska prezimena slična jer su jednim dijelom izrasla iz zajedničke slavenske ili kršćanske baštine. Otuda Miloševići, Obradovići, Pavlovići ili Petrovići od Zagreba do Vranja, a Kovači među svim Slavenima te Mađarima i Rumunjima. Najmnogobrojnija su prezimena u Hrvatskoj Horvat (21 618 nositelja), Kovačević (15 160), Babić (12 840), Marić (11 555), Jurić (11 163), Novak (10 794), Kovačić (10 546), Knežević (10 334), Vuković (10 191) i Marković (9854), no podatci su po županijama poprilično različiti. Tako je prezime Horvat najčešće u Gradu Zagrebu te Zagrebačkoj, Varaždinskoj, Koprivničko-križevačkoj, Bjelovarsko-bilogorskoj i Virovitičko-podravskoj županiji. Među tri je najčešća i u Sisačkoj-moslavačkoj i Međimurskoj županiji, ali ga u Lici, Gorskome kotaru, cjelokupnomu priobalju od Savudrije do Prevlake te u središnjoj Slavoniji i Srijemu gotovo i nema. S druge strane, ono je najčešće u Mađarskoj i Slovačkoj, Sloveniji te u Gradišću. Nositelji su prezimena Horvat uglavnom potomci doseljenika koji su bježali pred osmanlijskom najezdom. Najnetipičnije su hrvatske županije Istarska i Dubrovačko-neretvanska županija u kojima među 10 najčešćih prezimena nema ni jednoga koje je među 10 najčešćih u Hrvatskoj, no to ne znači da među najčešćim prezimenima u tim županijama uz „neobična“ (u Istri, primjerice, Poropat, a u Dubrovačko-neretvanskoj županiji Žuvela, Sršen i Šeparović), nema i „običnih“ (u Istri, primjerice, Miletić, Božić ili Ivančić, a u najjužnijoj hrvatskoj županiji Matić ili Radić). Slijede ih Krapinsko-zagorska, Karlovačka, Ličko-senjska i Šibenska županija sa samo po jednim prezimenom koje se nalazi i na popisu najčešćih hrvatskih prezimena i na popisu najčešćih prezimena u tim županijama. Najprosječnija je hrvatska upravna jedinica Grad Zagreb. Ondje je među 10 najčešćih prezimena čak 7 s popisa najčešćih u Hrvatskoj, a Grad Zagreb slijedi Sisačko-moslavačka županija sa 6. Na sjeveru su nešto češća prezimena tvorena od etnika (npr. Posavec, Moslavac, Bošnjak i Slunjski) i prezimena koja su motivirana zbjegovima pred Osmanlijama (Novak i Novosel). Ono što se iz dostupnih podataka ne razabire jest činjenica da u posljednjih dvadesetak godina broj hrvatskih prezimena raste zbog sve većega udjela dvorječnih prezimena. Sve više Hrvatica, naime, zadržava djevojačko prezime te uz njega dodaje muževo. Udio tih prezimena ovisi o veličini naselja.

Rastezljivi hrvatski identitet – velike razlike, ali i dubinska povezanost

Na temelju toponimije razvidno je da među naizgled veoma udaljenim i dijalektološki različitim hrvatskim krajevima postoje i nevjerojatne sličnosti. Tako su u štokavskim krajevima zabilježeni hrvatski apelativi koji su se do danas uglavnom sačuvali u kajkavskim i čakavskim krajevima. Primjerice, apelativ se *vas/ves* 'selo' nije odrazio samo na čakavskome i kajkavskome području, nego i u istočnoj Hercegovini, Rami, Dubrovačkome primorju, zapadnoj Crnoj Gori, Podrinju pa čak i Sandžaku, apelativi su se *klijet* (usp. kajk. *klet*), *mlaka*

i *čret* odrazili u toponimiji Neretvanske krajine i Donje Hercegovine, a *hiža* u Bosni. I u toponimiji postoje lažni prijatelji. Tako se stari hrvatski glagol *srbati* 'srkati, soptati' odrazio u ojkonimu *Srb* u Lici koji puk povezuje s etnonimom *Srbin*. Veoma su zanimljivi i etnici, poglavito kad nema nikakve izrazne povezanosti između ojkonima (imena naselja) te etnika i ktetika. Tako se stanovnici Staroga Grada na otoku Hvaru nazivaju i *Paižanima* (romanizmom *paiz* prvotno se označivalo selo, no romanski se naziv u Hrvata prometnuo u dijalektni naziv za grad). Stanovnici se pak više naselja na jugozapadnome dijelu otoka Hvara (između ostalih i Svete Nedjelje) skupno nazivaju *Plažanima*. Da takvi likovi nisu svojstveni samo hrvatskomu jugu, svjedoči i mjesni etnik *Zasenčar*, kako se naziva stanovnik međimurskoga sela Zasadbreg. Posebno su pak zanimljivi etnici u Baranji jer ondje većina naselja ima hrvatsko, mađarsko i hrvatskomu jeziku prilagođeno mađarsko ime. Jagodnjak tako nastanjuju *Jagodnjačani* i *Jagodnjačanke*, ali i *Kačvolci* i *Kačvolkuše* jer se u puku Jagodnjak naziva i *Kačvala/Kačvola* prema mađarskomu imenu *Kácsfalú*. Mjesni su etnici za Baranjsko Petrovo Selo samo *Petarac* i *Petarka* prema pučkome imenu toga naselja *Petarda* (< mađ. *Petárda*), a stanovnici se Kneževih Vinograda nazivaju *Suljošanima* i *Suljošankama* prema pučkome imenu *Suljoš* (mađ. *Hercegszöllös*).

Jeste li znali?

1. Jeste li znali da je ime Nemanja isprva potvrđeno na otocima Krku i Braču te u okolici Zadra?
2. Jeste li znali da su inačice narodnoga imena Vuk najranije i najčešće potvrđene na zagrebačkome području?
3. Jeste li znali da su osobna imena motivirana etnonimom *Hrvat* bila među najčešćim imenima u dubrovačkim kolonijama u Podrinju, na Sandžaku i Kosovu te u okolici Bara u Crnoj Gori?
4. Jeste li znali da u Baranji za pojedina naselja postoje čak tri etnika: jedan hrvatski, jedan mađarski i jedan pohrvaćeni mađarski?
5. Jeste li znali da u Neretvanskoj krajini i Hercegovini postoje *klijeti*, a u Bosni *hiže*?
6. Jeste li znali da su u srednjovjekovlju zabilježena imena blizanaca *Nada* i *Nenada* te *Dostoja* i *Nedostoja*?
7. Jeste li znali da su Ploče, iako su naseljene tek nakon Drugoga svjetskog rata, hrvatski grad koji je u svojoj povijesti najviše puta preimenovan? Dok je na mjestu današnjega grada bila samo uvala te među hrvatskim pukom do 1990., najprometnija se dalmatinska luka zvala Ploča, a tako i danas Ploče nazivaju stanovnici okolnih mjesta, Francuzi su početkom 19. st. prekrcajnu luku na tome mjestu nazivali Port Tolare i Port Royal, tijekom austrougarske vladavine i talijanske okupacije tijekom Drugoga svjetskog rata luka se nazivala Porto Tolero, za vrijeme Kraljevine Jugoslavije (1918. – 1941.) Aleksandrovo, a 1950. – 1954. i 1980. – 1990. Kardeljevo. Današnje je ime Ploče u službenu uporabu ušlo 1945., a ustalilo se tek nakon 1990.

Domagoj Vidović, *Hrvatsko slovo*, 27. veljače 2015.